

Seyid Əzim Şirvani – 190

Elcin QALIBOĞLU

AMEA Folklor İnstitutunun

aparıcı elmi işçisi, fil.ü.f.d., dos.

E-mail: elcin.galiboglu@gmail.com

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2025.3.69>

S.Ə.ŞİRVANININ QƏZƏLLƏRİNDƏ MİFOLOJİ OBRAZLAR

Açar sözlər: S.Ə.Şirvaninin qəzəlləri, mifoloji obraz, od obrazı, mənəvi dəyər, aşiq.

РЕЗЮМЕ

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ В ГАЗЕЛЯХ С.А.ШИРВАНИ

В статье исследуется окружение С.А.Ширвани и общие черты его творчества. Отмечается, что использование мифологических образов в его газелях отличается таким же высоким художественным мастерством, как у Насими и Физули. Особое внимание уделяется открытости Ширвани к классическому наследию и современным новшествам (в особенности к просветительству), его педагогической деятельности и роли примера для последующих поколений. В исследовании рассматривается применение в газелях С.А.Ширвани мифологических образов — Аллаха (Господь, Творец), Рая, Ада, Души, Дьявола, Ангела, Хызра, Феи — и подчеркивается их выразительное художественное оформление, обогащённое уникальными стилистическими приёмами. Особо выделяется широкое использование образа огня, как и у Физули и Насими, что аргументируется как важная духовная ценность Азербайджана.

Ключевые слова: газели С.А.Ширвани, мифологический образ, образ огня, духовная ценность, влюблённый.

SUMMARY

MYTHOLOGICAL IMAGES IN THE GHAZALS OF S.A.SHIRVANI

The article explores the environment of S.A. Shirvani and the general characteristics of his creative work, emphasizing that the use of mythological images in his ghazals is expressed as masterfully as in the works of Nasimi and Fuzuli. Particular attention is paid to Shirvani's openness to both classical heritage and contemporary innovations (especially enlightenment), his role as a teacher, and the exemplary model he presented to future generations. The study analyzes the incorporation of mythological figures such as God (Rab, Creator), Paradise (Heaven), Hell, Soul, Devil, Angel, Khidr, and Fairy in S.A. Shirvani's ghazals, highlighting their artistic expression with unique stylistic colorings. The use of the image of fire—also prominent in the works of Fuzuli and Nasimi—is especially noted in Shirvani's poetry, and its value as a spiritual symbol of Azerbaijan is substantiated.

Keywords: S.A. Shirvani's ghazals, mythological image, image of fire, spiritual value, lover.

Giriş. S.Ə.Şirvaninin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ayrıca, özünəməxsus hadisədir; bütün cəhətləri ilə ulusun, başlıcası, insanın taleyinə, yaşadığı çağda ayıq, aydın davranmasına yönəlik mənəvi yolgöstərənlik hadisəsidir.

Doğumundan 200 ilə yaxın keçməsinə baxmayaraq həm də onu çağdaşımız saya bilərik. Zahirən S.Ə.Şirvaninin çağı ilə bizi hər mənada onillər ayırır; indi dünyanın halı, düşünmə tərzini tamamilə fərqlidir, süni intellektin insan taleyinə hərtərəfli təsir etdiyi zamanda yaşayırıq. Ancaq insanlığın gedişatı göstərir ki, bu kimi yaradıcılıq örnəkləri ulus (xalq), Vətən, dövlət kimi bənzərsiz varlıq faktlarının yaşaması üçündür, deməli, yaradıcılığı çoxşaxəli, çoxsəhətli olan S.Ə.Şirvani indi də bizimlə birgə maarifçi ideyaları ilə yaşayır, həm də mənəvi-ictimai savaşımaızın ön cərgələrindədir.

Klassik ədəbiyyatda mifoloji obrazların çoxçalarlığına bir çox şairlərin yaradıcılığında rast gəlirik. Azərbaycan Türkcəsində yazıb-yaratmış, ulusal ruhun, dilimizin geniş təsir imkanlarını ortaya qoyan Füzuli, Nəsimi, Xətayi kimi sənətkarların irsində mifoloji obrazlardan istifadə ustalığı, bənzərsizliyi diqqəti çəkir. Həmin dövrdə insanların dünyaya, həyata, insana, təbiətə münasibətinin səviyyəsi, ətrafda gördüklərinə sirli-sehrli yanaşmaları təbii idi. Bu, bir tərəfdən Şərq mühitində, orta yüzillərin davranış tərzinə uyğun olaraq dini-mistik qavram, yaşam tərzini ilə bağlı idisə, başqa tərəfdən də insanların fitrətən ruhsallığa, yəni insanlığa meyli ilə bağlı idi.

Bu gün acı da olsa Şərqin Qərbləşməsi ortadadır; bütün sahələrdə özünü göstərməkdədir; ancaq yaradıcılıq baxımından bu və ya başqa səviyyələrdə hələ də Şərqin əzəli hikmətliyinin təsirləri yaşamaqdadır. Bu, özünü incəsənətdə, ayrıca olaraq musiqidə, habelə, başlıcası, çoxçalarlı, çoxyönlü həqiqət adına dini-fəlsəfi meyillərin axtarışlarında göstərir.

Azərbaycanın Şərqin qədim, bənzərsiz ünvanlarından biri olaraq bu gün də ruhən bir çox sahələrdə yaradıcılıq bənzərsizliklərini qoruyub saxlaması (fəlsəfi düşüncədə, incəsənətin bir çox sahələrində, başlıcası, muğamatda, aşiq sənətində və s.) buna örnək kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Qloballaşan dünyada artıq öncəki kimi dünyanı anlamaq ənənəsi yoxdur; bu amil yoxa çıxdıqca insanın dünyaya, həyata, təbiətə, özünə, başqasına sirli, həyanlı, həyalı, yaradıcı, məftunedici, ilahiləşdirici, çağdaş görümlə desək, romantik baxışı əksilir, yoxalır. Bu yoxalma ədəbiyyata da mənfi anlamda təsirini göstərir. Sözüün deyilmə tərzini, sanbalı öncəki kimi olmur, məzmun yoxaldıqca biçim də yoxalır.

Seyid Əzimin yaşadığı dövrdə ədəbiyyatda klassik yönün yaşaması həm cidd-cəhdlə qorunurdu, başlıcası, demək olar, başqa yön yox idi, ancaq həm də dünyanın halında yeniləşmə gedirdi, Avopadan Rusiya vasitəsilə gələn adda-budda xəbərlər Azərbaycana, beləliklə, yaradıcı insanlara çatırdı. Bu da istər-istəməz onların yaradıcılığına təsirini göstərirdi.

Fkrimizcə, S.Əzimin yaradıcılığının bu dərəcədə geniş, hərtərəfli, əlvan olması bir tərəfdən fərqli keyfiyyətə malik olması, başqa tərəfdən də yaşadığı çağla bağlıdır.

S.Ə.Şirvani açıqgözlü insan olub. Fitrətən duyub ki, gedişatdan üstün olmaq gərəkdir. Şərqin ünlü dini mərkəzlərində təhsil almışdı, ancaq mahiyyətə dindar

olmadı. Əlbəttə, o dövrdə, özündən sonra yaşamış çoxsaylı yaradıcı insanlara ciddi etkisi olub. Əslində Mirzə Cəlil məktəbinin yaranması bu kimi insanların çabalarından qaynaqlanırdı. Klassik irsi Füzulidən etkilənir, ustadlığı var. Hər halda ömrün qısalığı baxımından şairin özünü tam aşkarladığını demək olmur: az yaşayıb, ömrü qəfil qırılıb. Ulusal (xəlqi) çabaları dəyərlidir, dərsdir...

F.Qaraoğlunun fikrincə, dünyagörüşü baxımından maarifçi olan şair cəmiyyətin təkamül yolu ilə dəyişib gözəlləşəcəyinə inanır, bundan ötrü insanların mənəvi cəhətdən kamilləşməsinə vacib şərt sayırdı (3).

Fikri ifadə etmək ustalığı, yetkinliyi, zənginliyi Seyid Əzimdə bütün tərəfləri ilə aydın görünür. Həyata dərin bələdlilik, həmişə həyatın içində qalmamaq, hərdən həyatın fəvqünə qalxmaq cəhdləri, bu yöndə çabalarının gerçəkləşməsi yaratdığı örnəklərdən aydın görünür. T.Əhmədialılar yazır: “İşlək alətlər içrə qələm qədər sakit-samiti olmasa da, sənin səsini aləmə yaydı o, Seyyida! Yaman yanıqlı, yaman ağırlı-acılı, sevgi-məhəbbətli, can-cananlı səslər çıxarıb o Qələm. O qələm, o müəllif...” (2)

Tarix baxımından yox, yaradıcılıq baxımından obrazlı desək, S.Ə.Şirvani Füzuli ilə Vaqifin arasındadır. Ruhən Füzuliyə yaxın olduğu dərəcədə hisslərinin ifadəsi baxımından Vaqifdən bir o qədər uzaqdır, haradasa az yaxındır. Ancaq gerçəkdir ki, onun hisslərini ifadə etmək ustalığı, romantikliyi çağının az-çox təsiri ilə zamanın yeniləşən ab-havasına uyğunluğu ilə diqqət çəkir.

Füzuli kimi aşiqanəliyi pünhandır, açıq demir, cismani həzz axtarmır. Ancaq Vaqifdə bu, aşkardır, onda dünya (cismani) ləzzətçiliyi var. Vaqifin şair təbi, aşıqsayağı örnəklərdə dilinin klassikadan müəyyən mənada fərqlənməsi (ərəb-fars sözlərinin azlığı) çağdaş ədəbi dilimizin formalaşmasına zəmin yaradanlardan olması onu sanki qınaqdan çıxarır, ancaq ondan sonrakı yüzildə yaşayan Seyid Əzim Füzulinin halını mümkün qədər qoruyub saxlamağa çalışır. Bu, özünü hər şeydən öncə poeziyasının ruhunda, eşqin ucalığının vəsfində, gerçəkliyə sığmamasında göstərir.

MİFOLOJİ OBRAZLAR:

Allah-Rəb

Eyləməz aşiqi bir lütf ilə xürrəm, ya rəb.

Bu nə rəftardır ol sərv-xuramanımda? (4, 34).

Burada S.Ə.Şirvaninin Füzuli təsirində olduğu aydındır. Qədir Rüstəmovun məşhur “Sona bülbüllər”ində muğam bölümündə oxuduğu qəzəldəndir. Rəbə (Allaha) “sərv-xuramanı”ndan şikayətçi olan aşiq obrazı ələcsizdir; dərdinə dərman olacaqmı? Aşiq ümitsiz göründüyü dərəcədə kədərlidir. Ancaq deməli, kədər varsa, aşıqın halının ardıcıl yetkinləşməsi də var. S.Əzim də Füzuli kimi əhli kamal olmaq yolundadır, əslində ustadı kimi həqiqətinə yetib. Qəzəldə aşıqın halının ifadəsi kədərdən fərəhə yetdiyini çatdırır.

Nə bələlər gətirir başıma çeşmin, ya rəb,

Nə qədər var imiş ol nərgisi-cadudə bəla (4, 40).

Aşiq yalnız sevdiyini görür, Rəbə şikayətin dərindən əlac olacağını əslində düşünür. O da Füzulinin aşiq obrazı kimi bu halda qalması diləyir.

Tarı (Tanrı)

Məni bir yerdə o mah ilə deyib xəlqə rəqib
Tarı şahiddi ki, beylə quru böhtan olmaz (4, 85).

Burada Tarı (Tanrı) obrazı Rəbi (Allahı) əvəz edir.

Aşiqin əzabından üzülən, həm də bunu ilahi lütf sayan aşiq Tarını şahid gətirdiyi dərəcədə taleyi sevdiyinin əlindədir, ondan asılıdır. Burada obraza hürufiyanə münasibətin ifadəsi var, habelə sufiyanə yanaşma da var. Seyid Əzimin bu hallara arifanə bələdliyi ortadadır.

Mifoloji obrazlardan ustalıqla istifadə, məqamı yaradıb halı ifadə etmək şairin ustadlığının təsdiqidir.

Gəldi fikrin könlümə, ya rəb, ola can bixəbər,
Can çıxaydı cismdən əhvalə canan bixəbər (4,135).

Behişt (Cənnət)

Behiştə meyl eləməz, Seyyidin əgər, ey gül,
Yanında sən kimi bir yarı-gülüzarı ola (4, 40).

Behişt (Cənnət) obrazı var, Aşiqin yetmək istədiyi; əslində sevənin dərindən içində olması öz cənnətinə yetməyinin təsdiqidir. Rəbə şikayət edib dinin cənnətinə düşmək istəyən Aşiq yoxdur. Aşiq ancaq öz cənnətində var olur. Onun əzabı fərəhini yaradır, bu halı isə inamından yaranan təsəvvüründə cənnətin əbədi sakini olmasına yetir.

S.Ə.Şirvanidə fikrin sadə biçimdə ifadəsi var, Füzulidəki dərin ustadlıq burada görünməsə də, halının yiyəsi olduğu aydındır.

Can

Can nə lazımdır, əgər mənzuri-canan olmasa,
Bəsdi cananın xəyalı, qəm degil, can olmasa (4, 35).
Çıxır can cismdən, bir dəm yetir cananı, ya rəb!
Görüb rüxsarını təslim edim bu canımı, ya rəb! (4, 35)

Ruh anlamı dində anlaşılmadığı dərəcədə mahiyyətə aşiq ağılında anlaşılır. İndi də tez-tez işlədirik, elə bil canım ondadır. Bu beytdə də aşiqin canı sevdiyindədir. Canansız can ona qətiyyənlə gərək deyil. Aşiqin canının yiyəsi cananıdır, canını ona təslim etməklə vəslə yetmək istəyir, burada sufiyanəlik özünü göstərir: sevdiyinə qovuşmaq, onda itmək. Ancaq S.Əzimin döyüşkənliyi həm də hürufi halını daşdığından xəbər verir.

Aşiqin canını urvatlı edən cananıdır, ona görə yaşayır, onsuz həyat, öz həyatı – ömrü heçdir. İndi son nəfəsində də onun hökmünü gözləyir. Burada Rəb obrazı Aşiqə əlaqələndirici kimi gərək olur əslində.

Ey könül, məscid yolun tərək et, rəhi-meyxanə tut.
Tutma əldə zahidin təsbihini, peymanə tut.
Can verib cananə, yan şəmi-rüxündən dilbərin,

Gər kəmal istərsən ey dil, şiveyi-pərvanə tut (4, 50).

Meyxanə obrazı burada təsadüfi seçilməyib. Burada mey – həqiqəti tapmaq, həqiqətin ünvanı anlamındadır. Aşiq canını cananına verdiyi dərəcədə var olur, canansız onun varlığının təsdiqi yoxdur. Bu qovuşma onu Füzulinin aşiq obrazı kimi kamilləşdirir, gerçəkdir ki, o, dində həqiqətini tapmır, cananın hüsnünü xəyal etdiyi dərəcədə həqiqətə yetir. Burada insanın ilahilik qüdrətinin necə bir ülvə ölçüdə vəsf olunduğu aşkara çıxır.

Gər müj dey-i-visalı gələ, yoxdu faidə,
Canım çıxar fərəhdən, əgər bir xəbər gəlir (4, 117).

Şeytan

Səcdə qıl yarə, könül, baxma o zahid sözüne,
Adəm ol, mətləbi qan, eyləmə şeytan ilə bəhs (4,152).

Burada aşiq gerçəkçi görünür, İnsan obrazı var ağılında; bu, Yarıdır. Zahidə uymur, mətləbi qanıb, həqiqətini tapıb. Sevdininə səcdə qılmaq aşiq üçün hər şeydir. Seyid Əzim Füzuli halındadır, aqibətindədir, onun kimi gözü sevdiiyindən başqa kimsəni görmür. Sevənin ürəyi hər cür pislilik çeşidlərindən arınıb, özü olub. İndi o, hər şeyə aydın baxa bilir, həqiqəti yalandan ayıra bilir. Şeytan obrazının ifadəsi ağılda müəyyən bir təsəvvür yaradır.

Həqiqətə yetənin Şeytanın təsirinə yetməsi mümkün deyil. Aşiq ilahi ünvanını tapıb, vəslə yetib, fərəhlidir, şeytan onu aldadıb yolundan azdırma bilməyəcək. Dində Allahın hökmünə əməl etməyən şeytandan fərqli olaraq burada artıq obyekt İnsandır. Sevən insan həqiqətini qoruyur, vəslə yetməsini bayram edir.

Cənnət

Sənsiz fəzayi-cənnəti-məvadə yox fərəh,
Ətrindən olmasa güli-rənədə, yox fərəh (4, 63).

Bu beytdə insana olan ümid, inam ən yüksək ölçüdə ifadə olunur. Mifoloji şüurda insanın hər mənada xoşbəxtliyini bəhlirəyən, Cənnəti ətirləndirən aşıqın sevdiiyidir.

Cənnət hərəmim olsun əgər şəkəvə eyləsəm,
Öz xahişimlə yaxsa məni narə aşina (4, 39).

Eşq dərdinə tutulmaq odla oynamaqdır Seyid Əzimin qənaətində. Ancaq o, taleyini özü seçir, aqibətini özü yaradır. Odda yanmaq – ağıllanmaqdır, işıqlanmaqdır, sonda idraklanmaqdır burda. Bunu şair - aşiq fəhmlə deyir, doğru deyir, yaşantılarını dilə gətirir. “Narə aşina” olmağı aşiq özü istəyir, diləyir ki, oda yaxılsın...

Oda yaxılır, həqiqətini anlayır. Yandıqca ruhsal (insani) imkanları aşkarlanır.

Aşiq-şair eşqdə Füzuli kimi əhli kamal olur. Bu, ayrıca diqqət yetirilməli məsələdir. Aşiq Cənnətə yetməyi oda yaxılmaqda görür.

Din mifologiyasında Od motivi Cəhənnəmə xasdır. Dinin təqdim, vəd etdiyi Cəhənnən dünyasında yalnız sorğu-sualdan keçə bilməyən, qaydalara əməl

etməyənlər əbədi olaraq odda yanmağa məhkum ediləcəklər. Deyilənə görə, hələ bu proses başlamayıb.

Əsil ədəbiyyat gerçəkliyi ötür, xülya sərhəddini aşır, bədii yaradıcılıq xəyalın gücüylə yaradıcının şəxsində həqiqəti soraq verir. Burada həqiqətə yetmə məzmun və biçim sarıdan yetkinlik ifadə edir. Özünü, halını ifadə etmədə qətiyyətlən yalan yoxdur.

Türk mifoloji düşüncəsində Od obrazlaşır, yazılı ədəbiyyatda ayrı-ayrı janrlar üçün yaşarı, bənzərsiz ideya qaynağı olur. Od Füzulidə mifoloji obraz kimi nəinki nəzərdən keçirilə bilər, fikrimizcə, elə bu cür anlaşılarsa, daha məntiqə uyğun olar. Odun obrazlaşması - mifoloji mahiyyətli olması ilə bağlıdır: ağılda, düşüncədə gerçəklik ölçüsü aşılır, ayrı-ayrı hadisələrin mayasında Odun - Odlanmanın təsiri aydınca duyulur. Füzulinin Aşiq obrazı gerçəkliyin bütün məqamlarında sınırlar, əzablara tuş gəldikcə yenə də istəyir ki, dərddə artsın. Dərddə özünün həqiqətinə yetən Aşiq içdən təmizlənilir. Odun burada Azərbaycan -Türk Ruhundan gələn içi təmizləyici xüsusiyyəti Füzuli ölçüsündə mənalandırılır. Bu ölçünün kökü Zərdüş, Babək, Dədə Qorqud, Nəimi-Nəsimi ruhundan gəlir (1).

S.Ə.Şirvaninin Odu bu dərəcədə ulusal (xəlqi) məzmununda obrazlaşdırması ruhumuza dogma gəlir, Füzuli ənənəsinin ardıcılı olmaq haqqı qazanır. Görünən budur ki, aşiq Cənnətin vəd etdiyi xoşbəxtlikdənsə, məşuqunun əlilə cəhənnəmdə, yəni əslində cənnətdə yanmağı üstün tutur. Bura onun üçün əslində gerçəkdən (xəyal gerçəkliyində) Cənnətdir, çünki özünü tanıyır, eşqinə daha da möhkəm bağlanır, aqibətinin geriyə dönməz olduğunu bilir.

Füzuli ilə bağlı araşdırmamızda Odun mifoloji obrazlaşdırılmasını təhlil etmiş, bu qənaətə gəlmişdik ki, Füzulidə Od mifoloji obrazı başqa, yaygın obrazlarla müqayisədə zahirən öndə görünməsə də, ancaq əslində Füzuli aşıqlılığının, bənzərsizliyinin sübutu kimi göz önündə ilk olaraq canlanır. Seyid Əzimdə də bu xətti aydınca görmək olur. Aşiq eşqini o dərəcədə aydın, həm də “dəlicəsinə” ifadə edir ki, onun dəliliyinin nədəninin Od obrazından qaynaqlandığı bilinir.

Daneyi-gəndümi-xalinə təinə eyləmə kim,
Seyyida, cənnəti-kuyindən edərlər ixrac (4, 62).

Bu örnəklərdə S.Əzimin cənnətini tapdığı ünvan aşkardır. O, dinin nə vaxtsa, o dünyada verəcəyi Cənnətə ümid eləmir. Yarın Cənnətə bərabər olması onun bu məqamda Füzuli eşqini tam anladığından soraq verir. S.Əzim eşqin verdiyi ümidlə dünyanı, həyatı, özünü anlayır, aqibətinə yiyə durur.

Yarsız neyləyirəm seyri-gülü gülzarı,
Olmasa yar, olurmu cənnəti-məvadə fərəh? (4, 64)

Cəhənnəm

Cənnətə getdi və ya duzəxə mürdə, nə qəmin,
İrsinə dik gözüvü, külçəvü həlvasına bax (4, 65).

İctimai məzmunlu bu qəzəldə S.Əzimin cənnət, cəhənnəm haqqında danışan din adamının fürsətçilliyini ifşa etməsi həyata ümidli yanaşmasındandır; o de-

məkdir ki, şair həyatı dərindən bilir, şair xəyalçılığı gerçəkliyin natamlığını anlamasına mane ola bilmir, əksinə, ciddi əsaslar verir.

Sanma bu Seyyidi sən əhli-cəhənnəm, vaiz,
Neyləyirsən əməlin, dildə təmənnasına bax (4, 66).

Mifoloji obrazların poeziyasına gəlişi burada tamam başqa – realist məzmununda anlaşılır.

Zülməti-şəbdən usandım, ey əlin qurbanı,
Sınəni açmayasan, sübh nüməyan olmaz (4, 86).

Burada S.Əzimin gerçək ləzzətçiliyinin önə keçməsi duyğularının poeziyasını adıləşdirməsinə xidmət etmirmi? Gerçəkliyin şairin poeziyasında hərdən bu dərəcədə açıq, Füzuli eşqindən sapınmış halda təqdiminə görə qınamaq da olar...

Folklor düşüncəsi çağımızda inanılandırımı? Artıq demək olar, elmi-texniki gəlişmə Cənnət, Cəhənnəm, Şeytan (İblis), Cin kimi obrazların ağıldakı yaradıcı variasiyalarını süni intellektlə yaradır; indiyə kimi bu işi yaradıcı insanlar sənətlə gerçəkləşdiriblər; əslində insanların fobik, ya da yarı fobik-ümidli, hətta tam ümidli bu kimi yüzillərlə bağlandıqları mifoloji obrazlar internet folklorunda aşkar görünən, göstərilən olur. Burada ağıl gerçəkliyi ötməsi insanın gerçəkdən faciəsini də hazırlayır: inandıqları, taleyini “yaradanların” mifolojiyinin ruhsallığından qıraqda olduğu, ruhsallığının (insanlığının) ardıcıl həqiqətə təşnə olduğu dərəcədə həm də çağdaş texnologiyalarla qəribliyə düşdüyü bir daha aydınlaşır. Yəni əslində çağdaş insan yağışdan çıxıb yağmura düşür.

İstəyir cənnəti zahid bu qədər hiylə ilə,
Əbləhin fikrini gör, dildə təmənnasına bax (4, 66).

Ədəbiyyatda, poeziyada folklorndan, mifoloji düşüncədən gələn bu obrazlar mətnlərdə sirrini-sehrini saxlayır, yüzillər öncənin inanclarını, bədii ədəbiyyatda ifadə imkanlarını bizə olduğu kimi çatdırır. Əslində Füzulidən Seyid Əzimə kimi olan mərhələdə qəzəliyyatda rast gəldiyimiz mifoloji obrazların keçdiyi transformasiya – mərhələli, ancaq uzunmüddətli, ləng adıləşmələr yeni çağda sürətini yüz dəfələrlə artırır, insanın dünya yaradıcılığına, təbiətə, özünə münasibətinin adıləşməsinə gətirib çıxarır.

Belə adıləşmənin bundan sonrakı ictimai düşüncədə hansı aşıntılar yaradaçağı artıq idrakın işığında aydın görünməkdədir. S.Əzimin qəzəllərindəki mifoloji obrazların ictimai düşüncəyə təsiri nə dərəcədədir? Oxucu zövqünə mənəvi güc verir, ancaq çağdaş oxucu qədimliklə bu gün arasındakı mənəvi bağları itirdiyindən çox zaman çaşıb qalır, mətnə sadəcə, ədəbiyyat örnəyi olaraq baxır.

Nə tərğib eyləyirsən cənnətə hərdəm məni, vaiz,
Mənim bağı-behiştim yardı, cənnətdə karım yox (4, 69).

M.Vahid yazır: “Ən təəssüf doğuran cəhət də budur ki, şairin XIX əsrdə ürək ağrısı ilə bəhs etdiyi mətləblər, təəssüf ki, bu gün də öz aktuallığını saxlamıqdadır. Belə çıxır ki, biz düşüncə tərzini etibarilə hələ həmin əsri adlayıb keçə bilməmişik. Ümumiyyətlə, S.Ə.Şirvaninin dinlərə və müxtəlif dini əqidələrə çox tol-

erant yanaşması vardır; onun üçün önəmli olan insanın dini mənsubluğu deyil, mənəvi keyfiyyətləridir” (5).

Derlər behişt əhlinə cənnətdə yox əzab,
Bəs kuyi-yardə niyə-artdı əzabımız? (4,70)

S.Əzimin mənəvi yetkinliyi artdıqca Cənnətin - Behiştin halında olduğunu anlaması içdən yetkinliyinin örnəyi kimi anlaşıla bilər. “Kuyi-yar”da əzabının artmasına gəlincə, aşiq-şair eşq yoluna bilərəkdən düşüb, dərinədən anlayır ki, əzabsız cənnət yoxdur. Bu dünya onun üçün birdir, iki dünyası yoxdur: eşqdən ayrıldığında cəhənnəmdir, qovuşduğunda cənnətdir.

Tut ki, ey mürği-dil, oldun bu qəfəsdən azad.
Uçmağa cənnəti-kuyinə məgər balın var?

Aşiq eşqinin yolunda Məcnuna dönüb, halsızlaşıb, son nəfəsidir; yetər ki, bu halıyla cənnətdə olduğunu anlasın. Necə ki, insanın ömrü gedir, mənası, əməli qalır.

O günə çox gecələr görmüşəm behiştə,
Və leyk, ol gecə həm, bir behiştə-digər idi (4, 279).

Aşiq anlayır ki, bu, hələ əsil behişt deyil. Deməli, içinə daha çox baş vurmaq, mənəvi dünyasının indiyə kimi aşkarlanmayan gözəlliklərini üzə çıxarmalıdır. Başqa tərəfdən burada aşiqin həqiqəti anlamasının gecəyə təsadüf etməsi diqqətçəkəndir. Gecə - qaranlığın bir başqa adıdır. Folklorda “Gecənin xeyrindənsə gündüzün şəri yaxşıdır” məsəli var; indi aşiqin cənnətini gecədə tapması məşuquna qovuşmanı ifadə edirmi?

Zahiri düşüncədə bu qənaətə söykəklik tapmaq olmur, ancaq yuxarıdakı anlamaya baş vursaq, şair-aşiqin qaranlıqda həqiqətini tapmaq, ağılı, iradəsi ilə qaranlığın yarmaq inadını görürük. Necə ki, Xəyyam mey adlı obrazda həqiqətini tapırdı, S.Əzimin də cənnətini gecədə tapması ağılda, düşüncədə həqiqətinə qovuşması, həqiqətləşməsidir. Burada onun ardıcıl həqiqət odunda yanması, içdən təmizlənməsi var...

Xızır

Xızır obrazı xilasçıdır, Aşiq üçün sevdiyi Xızır örnəyidir; mifoloji obrazın S.Əzim qəzəlində uğurlu ifadəsi aydınlığı ilə seçilir.

Zülməti-qəmdə İskəndər kimi qaldım heyran,
Yetir ey Xızır, mənə çeşmeyi-heyvan xəbərin (4, 223)

Sevdiyini dünya sayır Aşiq, ona rastlanmaq aqibətini tapmaqdır, Xızır kimi qaranlıqda dirilik suyu tapmaqdır:

Zülməti-zülfində, pinhan, ləlinə meyl etdi dil,
Ol dəhani-təng Xızırın çeşmeyi-heyvanıdır (4,121).

Fələk

Oxşayır mahi-fələk çünki üzari-yarə,
Baxmanam mən bu məhi-ənvərə bundan sonra (4, 41).

Sevdiyi Fələyə (zamana) oxşadığı üçün aşiq bundan sonra “məhi-ənvər”ə baxmayacaq. Zamana uyğunlaşmaq istəmir aşiq, çünki fələk ona başqaları kimi yaşamağı diktə edir; Aşiq anlayır ki, Fələyin dediyi ilə yaşamaq onu vəslə yetirməz, eləcə də Fələyə uyğun olan sevdiyi ilə həqiqətə yetə bilməz.

Fələk cəfası bu gündə degil sənə, Seyyid,
Əzəldə adət edib cövr ilə cəfayə fələk (4,170)

Şair bunu da anlayır ki, cəfaya salıb fərəh verməmək Fələyin adətidir. Ona görə də gedişatı daha dərindən anlamaq gərəkdir. Mifoloji obraz gerçəkliyin halını, halsızlığını anlamaqda, habelə anlatmaqda şairə yaradıcı imkan verir; zamanındakıların görə bilmədiklərini görür, yüksək poetik ruhda, biçimdə çatdırır.

Pəri

Cənnəti-kuyində bir adəm idim mən, vəli,
İndi görüb zillətim, qıl o pəri şənə ərz.

S.Əzimin Pəri obrazı taleyinin yiyəsidir. Burada Pəri obrazı folklordakı rolundan – görəvindən daha böyük imkana malik olur.

Vəfa rəsmi tutub gəl, ey pəri, cövrü cəfadən keç,
Əgər adəmsən, insaf et, bu vəzi-narəvadən keç (4, 62)

Aşiq sevdiyini o dərəcədə ideallaşdırır ki, onun insan olmasına inana bilmir; sevgili fələyin girdabında olsa belə, sevən üçün o, ilahilik obrazındadır. Burada S.Əzim obrazın gerçəkliyinə də işarə edir: poetik düşüncə fələyin məntiqinə sığmır.

Nə pəri sədməsidir sərdə, nə sövdayi-cünun,
Məni Məcnun edən ol zülfi-pərişanımdır (4, 98).

Bu kimi beytlərdə də gerçəkliyə ayıq başla və gözlə baxmaq var; ideallaşdırmada göz birbaşa gerçəkliyə açılır. Ancaq aşıqın heyranlığı azalmır, bitmir, ardıcıldır, inadlıdır.

Səni vəfalı bilib eşqinə könül verdim,
Pəriqalərə olmazmış etibar, ey dust! (4, 51)

Burada artıq gerçəkliyin, yeni çağın S.Əzim poeziyasına təsiri aydınca duyulur. Mifoloji obraz fərdi şüurda nə zaman adıləşir? O zaman ki, mif şüuru demək olar, tamam öləziyir, yoxa çıxmağa doğru gedir. Ancaq bədii düşüncə zaman-zaman əslində bu şüuru daha çox qorumağa xidmət edib, nəinki adıləşdirib. Həm də folklor düşüncəsindən yazılı ədəbiyyata keçid dönəmində (dönəmin yaşı yüzillərlə, daha çox ölçülür) bu, özünün əlvanlığı, yaşantılarının yeni çağı nəzərə almasıyla şərtlənir.

Aşağıdakı beytlərdə S.Əzimin duyğusu Füzuli duyğusu ilə birləşir.

Ey zahidi-xudbin, bilirəm kim, hünərin yox.
Meydani-məhəbbət tərəfə bir güzərin yox.

S.Əzimin şair-aşiq xəyalı gerçəkliyə bağlı olduğu dərəcədə zamanı aşır: duyğusu dinin təbliğ etdiyi duyğuya qarşıdır, aqibətini özü yaradandır. Bu gedişdə onun duyumu “zahidi-xudbin”in duyumunu qabaqlayır, çünki məhəbbət meyda-

nında qərar tutub. Aşiqin sevgisi xəyallıdır, buradakı hissiyyat mifoloji çalarları sarıdan da zəngindir, idrakın məntiqinə uyğundur.

Od

Mehrabdə əgləş ki, cigərdar degilsən,
Bu nari-qəmə yanmağa əsla cigərin yox (4, 67).

Qəm oduna bilərəkdən özünü atmaq aşiq üçün adi haldır; fələyin gərdisində olanlar S.Əzimin qənaətinə görə bu hikməti anlamazlar. Yəni “cigərli olmaq” – iradəli olmaqdır ki, bu da aşiqi idrakdan keçirib, Rumi demişkən xam idi, yanıb, bişib...

Xam idi könül düşdü qəmi-buteyi-eşqə,
Ol butədə bişdim, dedim: allah kərimdir (4, 97).

Aşiqin qətilyi aydındır, görünəndir. Nigarın üzündə həqiqətini tapan aşiq hürufi kimi davranır. Burda artıq o, sufiliyi də ötür. Onu bu halda kökləyən, ari-fləndirən, içini hər cür pisləklərdən arındıran mənəvi oddur.

Nola keçməz yüzündən ol nigari-azərinin dil,
Birəhmən bütdən əl çəkməz, səməndər nardən keçməz (4, 74).

Aşiq həqiqət odunda yandığı dərəcədə kamilliyə yetir. Buradakı **Od** Dinin təqdim etdiyi Cəhənnəm ünvanının adekvatı - əvəzedicisi deyil, mənəvi-ruhsal (insani) qüdrətin aşkarlanmasıdır.

Ey təbib, əl çək əlacımdan, məni incitmə çox,
Aşiqi-sadiq olan dərdinə dərman istəməz (4, 84).

Füzuli ruhunun Seyid Əzimdə ifadəsi burada özünü tamamilə göstərir.

Gətdilər duzəx odun aşiq üçün dünyayə,
O cigərsuz odun adını hicran dedilər (4,106).

Aşiqin hissiyyatı ayrılığı din mifologiyasında təsvir edilən Cəhənnəm odundan da bəzər sayır, ancaq dindəkini istəmir, Füzuliyənə Məcnunluğu seçir; bu canlı yaşantının, döyüşkənliyin verdiyi fərəhin təməli – özülü **Oddur**. S.Əzimin də lirik qəhrəmanı – Aşiq obrazı odlandığı dərəcədə içdən işıqlanır, aqibətini öz əliylə yaradır, dinin cənnətinə küsənmir, çoxunun ağılsızlıq, cəhənnəm saydığı sevgi dünyasında cənnətini tapır. S.Əzim də Füzuli kimi İnsanı – sevdini hər şey sayır, ona bağlanır.

Yandırdı məni şəşəyi-nuri-cəmalın,
Musa kimi Seyyid bu təcəllələrə düşdü (4, 304).

Yanan aşiq idrak imkanlarını aşkarlayır, dərinləşir, özü olur. Onun təcəllası Mələk obrazıyla təsdiq, müşayiət olunmur, əksinə, kütlənin qıcığına səbəb olur, ancaq aşiq üçün yetdiyi məqam müqəddəsdir, bilir ki, halını hər kəs anlamaz. S.Əzimin qəzəllərində İnsanın ruh halının ifadəsi üçün mifoloji obrazlardan istifadə təbiidir; bu, qəzəllərinin bədii boyalarla ifadə, dərk olunması imkanlarını artırır, ancaq məqsəd İnsanın həqiqətə yetmə imkanlarının tükənməzliyini sübut etməkdir.

Yetkin halın özünüifadəsi qəzəliyyatda yetkin bədii biçimlərdə özünü aydınca göstərir.

Əgərçi, yandı könlüm hier odundan, kuyüvə, ey məh,
Qaranqu gecələrdə şöleyi-ahım dəlil oldu (4, 309).

Mifoloji düşüncədə qaranlıq Şərin bir başqa adıdır. Günəş doğan kimi qaranlıq çəkilir, Şər daşıyıcıları yoxa çıxır. S.Əzimin aşiq halı qaranlığı dərdiylə işıqlandıra bilir, ayrılıq adlı gerçək olay onu aydınlığa çıxarır. Şər sayılında Xeyir, Cəhənnəm sayılında Cənnət görmək idraklı aşiqin hünəri ilə baş tutur.

Od mifoloji obrazından bəhrələnmə şairə imkan verir ki, halını özünəməxsus, bənzərsiz ifadə etsin.

Son. S.Ə.Şirvaninin yaradıcılığında insanın dünyaya, həyata, özünə münasibəti yetkindir; insan özünü taleyi əlində olmayan varlıq kimi görmür, lirik qəhrəman eşqi uğrunda döyüşkən, canından keçməyə hər an hazır olandır. Bu döyüşkənliyin mayası Nəsimidən, Füzulidən, ümumən fitrətən Azərbaycanın ulusal dəyərlərinə bağlılığından gəlir. S.Ə.Şirvani aşiq-şair hissiyyatı ilə görür, duyur, insanın halının tükənməz imkanlarını mifoloji obrazlarla müqayisədə aşkarlayır. Onun yaşadığı çağda dünyada elmi-texniki gəlişmələr artırdı, insanların öncəki çağlara münasibəti dəyişməyə başlayırdı. S.Ə.Şirvani gedişatı çağının seçilən aydını kimi dərinədən anlayırdı, ancaq müəyyən klassik janrlardan, o cümlədən də qəzəl janrından ayrılmırdı. Məqsədi bənzərsiz yaradıcı varlıq olaraq insanın imkanlarının tükənməzliyini göstərmək idi. Bu prosesdə insanın dünyaya, həyata heyranlığının, sevdinin eşqinin tükənməzliyini mifoloji obrazlardan bəhrələnməklə ifadə etmək çağımız üçün də yeni, yaradıcı qənaətlərə gəlməyə imkan verir. Onun qəzəllərində folklor düşüncəsi ölmür, itmir, mifoloji duyum mahiyyətə əksilmir, əksinə, insan idrakının, mənəviyyatının imkanları aşkarlandıqca bənzərsiz, əlvan, insanın gerçəkdən dünyanın əsrəfi olduğunu göstərən yeni poeziya örnəklərinin yaranmasını şərtləndirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Atalı İ. Füzuli qəzəllərində od obrazı.
<https://edebiyyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/13162-fuzuli-qezellerinde-od-obrazi>
2. Əhməd alılar T. Seyyida!
<https://medeniyyet.info.az/page/news/833/Seyyida.html>
3. Qaraoğlu F. Tarixdə iz buraxanlar: Seyid Əzim Şirvani Bakı xəbər.- 2017.- 13 dekabr.- S.15.
4. Seyid Əzim Şirvani. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə. I cild. Bakı, "Avrasiya Press", 2005, 400 səh.
https://www.anl.az/down/meqale/baki_xeber/2017/dekabr/567580.htm
5. Vahid M. Seyid Əzim ateist idimi? "Görmədim ömrə bir zövqü səfa məsciddən"
<https://www.anl.az/down/meqale/adalet/2013/yanvar/292435.htm>
Ədalət.-2013.-29 yanvar.-S. 8.

